

TIBBIYOTDA INSONPARVARLIK FALSAFASI

Toshkent davlat tibbiyot universiteti

2-davolash ishi fakulteti

Kurbanova Xadicha Nodirovna

Ilmiy rahbar: Umarova Farida Saidikramovna

Annotatsiya. Tibbiyot insoniyat sivilizatsiyasining eng qadimgi va eng mas’uliyatli sohalaridan biri hisoblanadi. Uning rivojlanish tarixi davomida ikki muhim tamal toshi o‘zgarmas bo‘lib qolgan: ilmiy bilim va insonparvarlik. Ilmiy-texnik taraqqiyot kasalliklarni davolashning yangi usullarini yaratishda muhim rol o‘ynasa, insonparvarlik falsafasi tibbiyotning asl mag‘zini – bemor shaxsining qadr-qimmatini, uning azoblarini yengillash va hayot sifatini saqlashni ta’minlaydi. Ushbu maqolada tibbiyotdagi insonparvarlik falsafasining falsafiy ildizlari, asosiy tamoyillari va zamonaviy klinik amaliyotdagi dolzarb masalalari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: insonparvarlik, qasamyod, Xelsinki deklaratsiyasi, Nyurnberg kodeksi, avtonomiya, palliative yordam,

Kirish. Insonparvarlik (lotincha humanitas – “inson tabiati, ma’naviyat”) – insonni eng oliy qadriyat deb e’tirof etuvchi dunyoqarashdir. Bu falsafa insonning erkin rivojlanishi, qadr-qimmatini, baxt-saodatga erishish huquqini himoya qiladi. Sokrat, Aristotel, keyinchalik Gippokrat asarlarida insonparvarlik g‘oyalari o‘z ifodasini topgan .

Asosiy qism. Tibbiyotda insonparvarlikning eng qadimgi yodgorliklaridan biri Gippokrat qasamyodidir. Miloddan avvalgi V asrga oid ushbu hujjatda shifokorning axloqiy qiyofasi belgilab berilgan: “Zarar yetkazma”, “bemor uyidagi sirni oshkor etma”, “kuchsiz va zaiflarga yordam ber” kabi ko‘rsatmalar tibbiy etikaning asosiga aylangan .

Tibbiyotdagi insonparvarlik g‘oyalari tarixan rivojlanib kelgan. Uyg‘onish davrida inson tanasini o‘rganishga bo‘lgan qiziqish kuchaydi, keyingi asrlarda esa bemorning huquqlari va qadr-qimmatiga hurmat tamoyillari shakllandi. Zamonaviy tibbiyot axloqining shakllanishida Xelsinki deklaratsiyasi (1964) va Nyurnberg kodeksi (1947) muhim bosqich bo‘ldi .

Zamonaviy bioetikada insonparvarlik falsafasi Tom Beauchamp va Jeyms Childress tomonidan ishlab chiqilgan “to‘rt tamoyil” yondashuvi asosida amaliyotga tatbiq etiladi :

- Avtonomiyani hurmat qilish
- Bemor o‘z tanasi va davolanishi to‘g‘risida qaror qabul qilish huquqiga ega

- Axborot asosida rozilik, davolanishni rad etish huquqi
- Davolash strategiyasini tanlash, profilaktika
- Sog‘liqni saqlash resurslarini adolatli taqsimlash
- Barcha bemorlarga teng munosabat

Ezgu amal (benefisensiya). Shifokor bemorning manfaati uchun harakat qilishi kerak. Zarar yetkazmaslik (non-malefisensiya). Bemorga qo‘shimcha zarar yetkazmaslik, xavf-foйда nisbatini baholash.

Avtonomiya (yunoncha autos – “o‘zi” va nomos – “qoida”) insonning o‘z taqdirini o‘zi belgilash huquqidir. Ushbu tamoyil zamonaviy tibbiyotda markaziy o‘rinda turadi, chunki u paternalistik an‘anaga qarshi ijtimoiy javob sifatida shakllangan. Bemorlarning huquqlari, xususan, davolanish to‘g‘risida qaror qabul qilishdagi ishtiroki bugungi kunda tibbiy etikaning asosiga aylangan.

Xayrixohlik tamoyili shifokorning kasbiy faoliyatining asosiy maqsadi – bemor sog‘lig‘ini tiklash va yaxshilashga qaratilgan. Zarar yetkazmaslik esa tibbiyotning eng qadimgi amrlaridan biri bo‘lib, “Primum non nocere” (“Birinchil navbatda, zarar yetkazma”) tamoyili bilan ifodalanadi.

Bugungi kunda texnologiyalar rivoji bilan shifokor-bemor munosabatlarida ba‘zan jonli muloqot fonga o‘tib qolmoqda. Biroq, sog‘lom muloqotsiz samarali davolash imkonsiz. Shifokorning bemorga nafaqat kasallik haqida, balki uning his-tuyg‘ulari, qo‘rquvlari va umidlari haqida so‘rashi – insonparvarlikning muhim ko‘rinishidir.

Palliativ yordam – bu davolab bo‘lmaydigan bosqichdagi bemorga munosib hayot sifatini ta‘minlashga qaratilgan insonparvarlik asosidagi yordam shaklidir. Ushbu yondashuv:

- Og‘riq va boshqa og‘ir alomatlarni nazorat qilish
- Bemorning ruhiy va ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish
- Oilaga psixologik yordam ko‘rsatish
- Bemorning qadr-qimmatini saqlashga qaratilgan

Tadqiqotlar ko‘rsatganidek, palliativ yordamda falsafiy suhbatlar va ma‘naviy qo‘llab-quvvatlash muhim o‘rin tutadi. Pustovit (2023) ta‘kidlaganidek, “palliativ va hospis yordami faqat tibbiy yordam emas, balki ma‘naviy va psixo-tana, psixoterapevtik qo‘llab-quvvatlashni o‘z ichiga olgan ko‘p o‘lchovli faoliyatga aylanishi kerak”.

Tibbiy gumanizm evtanaziya masalasida alohida dolzarblik kasb etadi. Bu borada ikki asosiy pozitsiya mavjud: birinchisi – bemorning avtonomiyasi va azob-uqubatlarini yengillashtirishga urg‘u beradi, ikkinchisi – shifokorning hayotni saqlash burchi va “sirpanchiq qiya tekislik” xavfini ta‘kidlaydi. Har ikki yondashuv ham o‘ziga xos insonparvarlik asosiga ega.

Zamonaviy biomedikal texnologiyalarning rivojlanishi inson tabiatiga aralashuv tamoyillari haqida jiddiy falsafiy savollar tug'dirmoqda. Al-Khatib (2019) ta'kidlaganidek, "biomedikal texnologiyaning kuchi nafaqat kasalliklarni davolash va og'riqni yengillashtirishda, balki molekulyar darajada tanamizga aralashishda namoyon bo'ladi". Bu quyidagi fundamental savollarni keltirib chiqaradi:

- Bizni inson qilib turadigan narsa nima?
- Nima uchun inson hayoti muqaddas?
- Genetik aralashuvlar inson tabiatiga qanday ta'sir ko'rsatadi?

Zamonaviy tibbiyotning texnokratik yondashuvi ba'zida bemorni "bemor" emas, balki "diagnoz" yoki "palata raqami"ga aylantirib qo'yishi mumkin. Bu depersonalizatsiya hodisasi insonparvarlik falsafasiga zid bo'lib, bemor va shifokor o'rtasidagi ishonch munosabatlariga putur etkazadi.

Sog'liqni saqlash resurslari cheklangan sharoitda ularni adolatli taqsimlash masalasi tibbiy etikaning eng murakkab muammolaridan biridir. Insonparvarlik falsafasi barcha bemorlarga – ijtimoiy mavqei, millati, dini, to'lov qobiliyatidan qat'iy nazar – teng munosabatda bo'lishni talab qiladi.

So'nggi yillarda "tibbiy gumanitar fanlar" (Medical Humanities) yo'nalishi jadal rivojlanmoqda. Bu fanlararo soha tibbiyotni falsafa, adabiyot, san'at, tarix va ijtimoiy fanlar bilan uyg'unlashtiradi. Tibbiy insonparvarlikning asosiy maqsadi: "Tibbiyot va uning sohalarining gumanitar va ijtimoiy fanlar bilan kesishgan joyida kasallik va shifolash ilmining madaniyatga ta'sirini baholash va ifodalash".

Ushbu yondashuv shifokorlarda empatiya, tanqidiy tafakkur va axloqiy mulohaza yuritish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, gumanitar fanlarni tibbiy ta'limga integratsiyalash kelajak shifokorlarining insonparvarlik sifatlarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. Tibbiyotda insonparvarlik falsafasi – bu shifokor va bemorni bog'lovchi ko'prikdir. Ushbu falsafa shifokorga o'z kasbining yuksak ijtimoiy mas'uliyatini his qilish imkonini bersa, bemorga qiyin damda uning ismi, qo'rquvlari va umidlari bor qadrlı inson sifatida qaralishiga ishonch bag'ishlaydi.

Insonparvarlik falsafasini tibbiyotda mustahkamlash uchun quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

1. Tibbiy ta'limga bioetika, tibbiyot tarixi va psixologiya fanlarini keng joriy etish;
2. Klinik suhbat va kommunikatsiya ko'nikmalarini o'rgatish;
3. Palliativ yordam xizmatlarini rivojlantirish va ularning falsafiy asoslarini chuqurlashtirish;
4. Tajribali insonparvar shifokorlarning yosh avlodga mentorlik qilish tizimini yo'lga qo'yish;
5. Bemor tashabbuslarini va jamoatchilik ishtirokini qo'llab-quvvatlash.

Ilm-fan tobora rivojlanib, hatto yurak transplantatsiyasini ham amalga oshirsa-da, insonparvarlik – bu rahm-shafqat, mehr-oqibat va hurmat kabi fazilatlarni transplantatsiya qilib bo‘lmaydigan yagona “organ”dir. Insonparvarliksiz tibbiyot – bu oddiy hunar; insonparvarlik bilan uyg‘unlashgan tibbiyot esa – san’at va falsafadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Al-Khatib, M. (2019). The Ethical limits of genetic intervention: genetics in philosophical and fiqhi discourses. Tabayyun. DOI: 10.1163/9789004392137_008
2. Canalis, R. F., Ciavolella, M., & Finucci, V. (Eds.). (2022). Rethinking Medical Humanities: Perspectives from the Arts and the Social Sciences. De Gruyter.
3. Dacic, D. (2020). För eller emot dödshjälp? - En argumentationsanalys (Bachelor's thesis). Lund University.
4. Pustovit, S. V. (2023). Philosophy and palliative medicine: questions of human nature, death and dying. International Journal Rehabilitation and Palliative Medicine, 1(8), 129-134. DOI: 10.15574/IJRPM.2023.8.129
5. Sandman, L., & Woods, S. (Eds.). (2003). God palliativ vård: etiska och filosofiska aspekter. Studentlitteratur.
6. Tibbiy etika. (2024). Vikipediya. https://uz.wikimedia.org/wiki/Tibbiy_etika
7. Nordestgaard Matthiesen, H., & Brøndum, L. (Eds.). (2016). Den palliative indsats: en patientcentreret tilgang. Munksgaard

TIBBIYOTDA INSONPARVARLIK FALSAFASI

Toshkent davlat tibbiyot universiteti

2-davolash ishi fakulteti

Kurbanova Xadicha Nodirovna

Ilmiy rahbar: **Umarova Farida Saidikramovna**

Annotatsiya. Tibbiyot insoniyat sivilizatsiyasining eng qadimgi va eng mas’uliyatli sohalaridan biri hisoblanadi. Uning rivojlanish tarixi davomida ikki muhim tamal toshi o‘zgarib bo‘lib qolgan: ilmiy bilim va insonparvarlik. Ilmiy-texnik taraqqiyot kasalliklarni davolashning yangi usullarini yaratishda muhim rol o‘ynasa, insonparvarlik falsafasi tibbiyotning asl mag‘zini – bemor shaxsining qadr-qimmatini, uning azoblarini yengillash va hayot sifatini saqlashni ta’minlaydi. Ushbu maqolada tibbiyotdagi insonparvarlik falsafasining falsafiy ildizlari, asosiy tamoyillari va zamonaviy klinik amaliyotdagi dolzarb masalalari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: insonparvarlik, qasamyod, Xelsinki deklaratsiyasi, Nyurnberg kodeksi, avtonomiya, palliative yordam,

Kirish. Insonparvarlik (lotincha humanitas – “inson tabiati, ma’naviyat”) – insonni eng oliy qadriyat deb e’tirof etuvchi dunyoqarashdir. Bu falsafa insonning erkin rivojlanishi, qadr-qimmatini, baxt-saodatga erishish huquqini himoya qiladi. Sokrat, Aristotel, keyinchalik Gippokrat asarlarida insonparvarlik g‘oyalari o‘z ifodasini topgan .

Asosiy qism. Tibbiyotda insonparvarlikning eng qadimgi yodgorliklaridan biri Hippokrat qasamyodidir. Miloddan avvalgi V asrga oid ushbu hujjatda shifokorning axloqiy qiyofasi belgilab berilgan: “Zarar yetkazma”, “bemor uyidagi sirni oshkor etma”, “kuchsiz va zaiflarga yordam ber” kabi ko‘rsatmalar tibbiy etikaning asosiga aylangan .

Tibbiyotdagi insonparvarlik g‘oyalari tarixan rivojlanib kelgan. Uyg‘onish davrida inson tanasini o‘rganishga bo‘lgan qiziqish kuchaydi, keyingi asrlarda esa bemorning huquqlari va qadr-qimmatiga hurmat tamoyillari shakllandi. Zamonaviy tibbiyot axloqining shakllanishida Xelsinki deklaratsiyasi (1964) va Nyurnberg kodeksi (1947) muhim bosqich bo‘ldi .

Zamonaviy bioetikada insonparvarlik falsafasi Tom Beauchamp va Jeyms Childress tomonidan ishlab chiqilgan “to‘rt tamoyil” yondashuvi asosida amaliyotga tatbiq etiladi :

- Avtonomiyani hurmat qilish
- Bemor o‘z tanasi va davolanishi to‘g‘risida qaror qabul qilish huquqiga ega
- Axborot asosida rozilik, davolanishni rad etish huquqi
- Davolash strategiyasini tanlash, profilaktika
- Sog‘liqni saqlash resurslarini adolatli taqsimlash
- Barcha bemorlarga teng munosabat

Ezgu amal (benefisensiya). Shifokor bemorning manfaati uchun harakat qilishi kerak. Zarar yetkazmaslik (non-malefisensiya). Bemorga qo‘shimcha zarar yetkazmaslik, xavf-foйда nisbatini baholash.

Avtonomiya (yunoncha autos – “o‘zi” va nomos – “qoida”) insonning o‘z taqdirini o‘zi belgilash huquqidir . Ushbu tamoyil zamonaviy tibbiyotda markaziy o‘rinda turadi, chunki u paternalistik an‘anaga qarshi ijtimoiy javob sifatida shakllangan. Bemorlarning huquqlari, xususan, davolanish to‘g‘risida qaror qabul qilishdagi ishtiroki bugungi kunda tibbiy etikaning asosiga aylangan.

Xayrixohlik tamoyili shifokorning kasbiy faoliyatining asosiy maqsadi – bemor sog‘lig‘ini tiklash va yaxshilashga qaratilgan. Zarar yetkazmaslik esa tibbiyotning eng qadimgi amrlaridan biri bo‘lib, “Primum non nocere” (“Birinci navbatda, zarar yetkazma”) tamoyili bilan ifodalanadi.

Bugungi kunda texnologiyalar rivoji bilan shifokor-bemor munosabatlarida ba‘zan jonli muloqot fonga o‘tib qolmoqda. Biroq, sog‘lom muloqotsiz samarali davolash imkonsiz. Shifokorning bemorga nafaqat kasallik haqida, balki uning his-tuyg‘ulari, qo‘rquvlari va umidlari haqida so‘rashi – insonparvarlikning muhim ko‘rinishidir.

Palliativ yordam – bu davolab bo‘lmaydigan bosqichdagi bemorga munosib hayot sifatini ta‘minlashga qaratilgan insonparvarlik asosidagi yordam shaklidir . Ushbu yondashuv:

- Og‘riq va boshqa og‘ir alomatlarni nazorat qilish
- Bemorning ruhiy va ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish
- Oilaga psixologik yordam ko‘rsatish
- Bemorning qadr-qimmatini saqlashga qaratilgan

Tadqiqotlar ko‘rsatganidek, palliativ yordamda falsafiy suhbatlar va ma‘naviy qo‘llab-quvvatlash muhim o‘rin tutadi . Pustovit (2023) ta‘kidlaganidek, “palliativ va hospis yordami faqat tibbiy yordam emas, balki ma‘naviy va psixo-tana, psixoterapevtik qo‘llab-quvvatlashni o‘z ichiga olgan ko‘p o‘lchovli faoliyatga aylanishi kerak”.

Tibbiy gumanizm evtanaziya masalasida alohida dolzarblik kasb etadi. Bu borada ikki asosiy pozitsiya mavjud: birinchisi – bemorning avtonomiyasi va azob-uqubatlarini yengillashtirishga urg‘u beradi, ikkinchisi – shifokorning hayotni saqlash burchi va “sirpanchiq qiya tekislik” xavfini ta‘kidlaydi . Har ikki yondashuv ham o‘ziga xos insonparvarlik asosiga ega.

Zamonaviy biomedikal texnologiyalarning rivojlanishi inson tabiatiga aralashuv tamoyillari haqida jiddiy falsafiy savollar tug‘dirmoqda. Al-Khatib (2019) ta‘kidlaganidek, “biomedikal texnologiyaning kuchi nafaqat kasalliklarni davolash va og‘riqni yengillashtirishda, balki molekulyar darajada tanamizga aralashishda namoyon bo‘ladi” . Bu quyidagi fundamental savollarni keltirib chiqaradi:

- Bizni inson qilib turadigan narsa nima?
- Nima uchun inson hayoti muqaddas?
- Genetik aralashuvlar inson tabiatiga qanday ta‘sir ko‘rsatadi?

Zamonaviy tibbiyotning texnokratik yondashuvi ba‘zida bemorni “bemor” emas, balki “diagnoz” yoki “palata raqami”ga aylantirib qo‘yishi mumkin. Bu depersonalizatsiya hodisasi insonparvarlik falsafasiga zid bo‘lib, bemor va shifokor o‘rtasidagi ishonch munosabatlariga putur etkazadi.

Sog‘liqni saqlash resurslari cheklangan sharoitda ularni adolatli taqsimlash masalasi tibbiy etikaning eng murakkab muammolaridan biridir. Insonparvarlik falsafasi barcha bemorlarga – ijtimoiy mavqei, millati, dini, to‘lov qobiliyatidan qat‘iy nazar – teng munosabatda bo‘lishni talab qiladi.

So‘nggi yillarda “tibbiy gumanitar fanlar” (Medical Humanities) yo‘nalishi jadal rivojlanmoqda. Bu fanlararo soha tibbiyotni falsafa, adabiyot, san‘at, tarix va ijtimoiy fanlar bilan uyg‘unlashtiradi . Tibbiy insonparvarlikning asosiy maqsadi: “Tibbiyot va uning sohalarining gumanitar va ijtimoiy fanlar bilan kesishgan joyida kasallik va shifolash ilmining madaniyatga ta‘sirini baholash va ifodalash” .

Ushbu yondashuv shifokorlarda empatiya, tanqidiy tafakkur va axloqiy mulohaza yuritish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, gumanitar fanlarni tibbiy ta'limga integratsiyalash kelajak shifokorlarining insonparvarlik sifatlarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. Tibbiyotda insonparvarlik falsafasi – bu shifokor va bemorni bog'lovchi ko'prikdir. Ushbu falsafa shifokorga o'z kasbining yuksak ijtimoiy mas'uliyatini his qilish imkonini bersa, bemorga qiyin damda uning ismi, qo'rquvlari va umidlari bor qadrlı inson sifatida qaralishiga ishonch bag'ishlaydi.

Insonparvarlik falsafasini tibbiyotda mustahkamlash uchun quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

1. Tibbiy ta'limga bioetika, tibbiyot tarixi va psixologiya fanlarini keng joriy etish;
2. Klinik suhbat va kommunikatsiya ko'nikmalarini o'rgatish;
3. Palliativ yordam xizmatlarini rivojlantirish va ularning falsafiy asoslarini chuqurlashtirish;
4. Tajribali insonparvar shifokorlarning yosh avlodga mentorlik qilish tizimini yo'lga qo'yish;
5. Bemor tashabbuslarini va jamoatchilik ishtirokini qo'llab-quvvatlash.

Ilm-fan tobora rivojlanib, hatto yurak transplantatsiyasini ham amalga oshirsa-da, insonparvarlik – bu rahm-shafqat, mehr-oqibat va hurmat kabi fazilatlarni transplantatsiya qilib bo'lmaydigan yagona “organ”dir. Insonparvarliksiz tibbiyot – bu oddiy hunar; insonparvarlik bilan uyg'unlashgan tibbiyot esa – san'at va falsafadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Al-Khatib, M. (2019). The Ethical limits of genetic intervention: genetics in philosophical and fiqhi discourses. *Tabayyun*. DOI: 10.1163/9789004392137_008
2. Canalis, R. F., Ciavolella, M., & Finucci, V. (Eds.). (2022). *Rethinking Medical Humanities: Perspectives from the Arts and the Social Sciences*. De Gruyter.
3. Dacic, D. (2020). *För eller emot dödshjälp? - En argumentationsanalys* (Bachelor's thesis). Lund University.
4. Pustovit, S. V. (2023). Philosophy and palliative medicine: questions of human nature, death and dying. *International Journal Rehabilitation and Palliative Medicine*, 1(8), 129-134. DOI: 10.15574/IJRPM.2023.8.129
5. Sandman, L., & Woods, S. (Eds.). (2003). *God palliativ vård: etiska och filosofiska aspekter*. Studentlitteratur.
6. Tibbiy etika. (2024). Vikipediya. https://uz.wikimedia.org/wiki/Tibbiy_etika
7. Nordestgaard Matthiesen, H., & Brøndum, L. (Eds.). (2016). *Den palliative indsats: en patientcentreret tilgang*. Munksgaard